

Федій О.А.,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри початкової і
дошкільної освіти
ПНПУ імені В.Г.Короленка

ДУХОВНО-ЕСТЕТИЧНІ ТА ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНІ КОНЦЕПТИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУБ'ЄКТІВ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ

У статті обґрунтовуються теоретико-методологічні засади естетотерапії у світлі сучасних людинознавчих наук. Досліджено взаємозв'язок духовно-естетичного та психотерапевтичного базису творчого становлення особистості епохи третього тисячоліття. Висвітлено концептуальні засади організації естетотерапевтичного навчально-виховного простору та формування творчого потенціалу людини в освіті.

Сучасна освіта і система виховання мають переорієнтуватися на формування в молодій людини культури інноваційного типу, відповідної широти мислення й готовності до новаторства на засадах креативності та мобільності. Формування сучасної системи цінностей, орієнтація на які дає змогу людині максимально творчо самореалізуватися, змінюючи при цьому гуманістичні засади самого суспільства, а відтак – підготовка молоді до життя в глобалізованому просторі з незліченною кількістю динамічних і часто суперечливих впливів соціально-комунікативного та інформаційно-розвивального середовища стають основоположними орієнтирами стратегічного розвитку педагогічної науки.

Завдання сучасної освіти – навчити молодь мистецтву життя, виховувати самостійну особистість, яка уміє приймати рішення й нести за них відповідальність, володіє логічним мисленням, компетентно веде дискусію. Навчитись мистецтву жити – означає оволодіти умінням і високою майстерністю в творчій побудові та становленні свого життя, що базується на глибокому його знанні, розвиненій самосвідомості,

оволодінні технологією програмування, конструювання і здійснення життя як індивідуально-особистісного життєвого простору [1]. Між тим реалії сьогодення, насамперед істотне зростання інноваційних технологій, використання яких бездуховною, емоційно та естетично збідненою людиною загрожує самому існуванню людської цивілізації, вимагає від системи освіти відповідного посилення духовно-культурної складової професійної підготовки майбутніх педагогів. Своєрідним педагогічним рішенням цієї проблеми є естетотерапевтична освіченість нинішнього педагога, що будується на засадах філософії, етики, естетики, психології, психотерапії та сучасної особистісно орієнтованої освітньої парадигми. Естетичному контексту психолого-педагогічної підготовки педагога належить визначна роль. По-перше, естетичне є одним із засобів якісного вдосконалення людської природи: естетичне виховання є невід'ємною складовою загального виховання людини, яке спрямоване на формування певної моделі її ставлення до світу. По-друге, нині естетичне набуває особливого функціонального значення в життєдіяльності людини. Через свою унікальну саногенну (зцілюючу, оздоровчу) функцію воно надає їй можливість творчого відновлення єдиної картини світу[9].

Тому не випадково В. Кремень підкреслює, що «співвідношення мудрості з цінностями повинно набути в освітньому процесі конкретного значення, враховуючи рівень вимог до сучасної людини, знання якої мають дедалі більше урізноманітнюватися. Завдяки цьому людина одержує здатність тлумачити знання в контексті цінностей сучасного її життя і формувати своє ціннісне ставлення до них» [2, с. 11-16].

Мета статті – здійснити теоретико-методологічний огляд сучасних людинознавчих наук у фокусі формування особистісної

світоглядної позиції педагога на роль та значення естетотерапевтичної та духовно-організуючої складових творчого становлення особистості.

Аналіз численних сучасних філософсько-антропологічних та філософсько-естетичних течій дозволив виділити такі актуальні для педагогічної естетотерапевтичної проблематики філософські концепції формування й розвитку творчої особистості: гуманна педагогіка та психологія (А. Маслоу, К. Роджерс); валеологічна педагогіка та естетика (Л. Татарнікова); соціогенетика та креативна онтологія (О. Субетто); онтопсихологічна педагогіка (А. Менегетті); концепція емоційного інтелекту (Г. Бхарвані, Д. Гоулмен, Дж. Майер, П. Саловей, Р. Торндайк та ін.); антропософія та природовідповідна змістова педагогіка (В. Беспалько) тощо.

Усвідомлення багатьма вченими психотерапевтами в 1970 – 1980-х рр. того факту, що терапія вимагає обов'язкового ціннісного навантаження, обумовило увагу до релігійного в роботі з клієнтами. У багатьох зарубіжних виданнях з'явилися ідеї включення духовності у психотерапію: Kelly, 1995 p.; Miller, 1999 p.; Rictards та Bergin, 2000 p.; Shafranske, 1996 p.. У своїй праці «Системи психотерапії» американські вчені Дж. Прохазка та Дж. Норкросс дають певний прогноз розвитку всіх різновидів психотерапії в майбутньому. Учені вважають, що самі системи (близько 30 самостійних напрямків) психотерапії поступово «втрачатимуть своє обличчя, проте набуватимуть своєї душі» [7, с. 382]. Підкреслюється й загальна тенденція синтезу науки та релігії: після багаторічних спроб узаконити дисципліну та уникнути будь-яких зв'язків з питаннями моралі, психотерапевти нині все частіше привносять у лікування духовний і моральний зміст. Православна психотерапія – специфічне світосприйняття, що базується на православної вірі, духовному, аскетичному та літературному досвіді Єдиної Соборної та Апостольської Церкви (конфесійно визнаної як

Православна). Її підґрунтям є емпірико-теоретичні знання православної антропології про духовне життя, про пристрасті як джерело хвороб, а також багатовіковий позитивний досвід Церкви у справі благодійництва та її розуміння християнського обов'язку в душі Святого Євангелія [8, с. 366-374]. Якщо богослужіння розглядати тільки як храмове дійство у відриві від його містичної сутності, то воно є синтезом багатьох мистецтв – образотворчого, словесно-поетичного, музичного. Психотерапевтичний ефект кожного з них, ритмічна структура всієї служби, участь у ній півчих та народу, емоційна насиченість – усе підпорядковується єдиній меті – розрядці негативних ефектів, катарсису. Російський філософ, священник П. Флоренський розглядав ритм, темп та інтонацію як найдавнішу та сутнісну частину богослужіння. У цьому контексті можна говорити про елементи музикотерапії та бібліотерапії, а також терапії спілкуванням. У ритуальних релігійних діях простежуються елементи групової психотерапії, релаксації, катарсису тощо. Причому якщо мета психотерапії, та естетотерапії як її складової – це зцілення душі, то метою релігії стає її порятунок. Релігію в сучасній психотерапії слід урахувати за таких обставин: логос у логотерапії, за В. Франклом, передбачає смисл. Метою роботи логотерапевта є розширення можливостей дитини бачити весь спектр потенційних смислів життя. Правильною вважається така постановка перед дитиною проблеми, яка передбачає питання не про смисл життя взагалі, а про смисл життя певної людини в даний момент. Якщо психотерапія буде розглядати феномен віри не тільки як віру в Бога, а й як віру у смисл, то вона матиме право включати феномен віри у сферу своїх наукових інтересів. Змістовою характеристикою смислу життя вважаються цінності як смислові універсалії. У практиці логотерапії виділяють три групи цінностей: цінності творчості (мають пріоритетне значення, базуються

на праці); цінності переживання (наприклад, кохання); цінності відношення (як усвідомлене ставлення до об'єктивної реальності) [10]. Названі цінності можуть бути використані при розробці окремих методик роботи педагога-естетотерапевта як базові змістові ідеї, основні сутнісні компоненти педагогічних технологій формування життєтворчого потенціалу особистості.

Вивчаючи зв'язок між естетотерапією, гуманістичною психотерапією та педагогікою можна відзначити їх тісну взаємодію на перетині спільних завдань і проблематики, яка у першу чергу пов'язана з вивченням механізмів виховного та терапевтичного впливу (зокрема – навіювання) на особистість [6, с. 8-42]. По-перше, виховання окреслює більш широке коло проблем, ніж навіювання (сугестія). Навіювання є лише складовою частиною процесу виховання. Тому естетотерапевтичному впливу ми надаємо більшого значення, ніж традиційному психотерапевтичному, оскільки естетотерапія більш тісно пов'язана з питаннями формування та виховання особистості дитини. По-друге, фізіологічні основи виховання та навіювання фактично одні й ті ж самі. Система виховних впливів у педагогіці, як і у психотерапії, спрямована на те, щоб створити стійкі переконання й навички (динамічний стереотип). Саме вони забезпечують необхідну поведінку людини в соціумі. По-третє, кінцевою метою як педагогічного (естетотерапевтичного), так і психотерапевтичного процесу є процес самоактуалізації, самовиховання особистості. Причому, якщо мова йде про активну творчу співпрацю педагога-естетотерапевта та дитини, то, на думку багатьох сучасних педагогів і психологів, така співпраця, побудована на творчій діяльності суб'єктів педагогічного процесу, може стати механізмом адаптації дитини до Всесвіту. Творча індивідуальність – це, перш за все, єдність та гармонійність усіх складових людського «Я», завдяки чому дитина

вільно й зацікавлено відчуває себе в різноманітному й водночас цілісному Всесвіті. Єдність Всесвіту відбивається й у єдності особистісного «Я». Тому в системі педагогічних наук виокремлення різноманітних видів виховання має умовний характер. Певний науковий інтерес викликає пошук взаємозв'язків та взаємовпливів різних видів виховання та силового поля естетотерапевтичного впливу на особистість у освітньому просторі навчально-виховного закладу. Так, фізичне, трудове, економічне, статеве, патріотичне, розумове виховання можна розглядати як умови природного існування особистості, шляхи реалізації численних потреб людини у її гармонійному особистісному розвитку, а естетичне виховання – як попередню умову природного існування людини та поле реалізації завдань усіх інших видів виховання. Змістовою, світоглядною основою формування ядра особистості є її духовне виховання.

У контексті вивчення взаємодії та взаємовпливу гуманістично-педагогічної та естетотерапевтичної складової формування повноцінної особистості стає необхідним визначення ролі й місця морально-духовного базису особистості на перетині означених складових [11]. Естетотерапія та особистісно орієнтована педагогіка базуються на єдиному філософсько-методологічному фундаменті визнання абсолютної цінності людської особистості у її соціальному та індивідуально-духовному вимірі. Визначення та визнання духовного ядра особистості як базисного особистісного утворення естетотерапевтичною та гуманістично орієнтованою педагогічною науками є очевидним науковим фактом.

Для розробки теоретичних положень, пов'язаних з розкриттям специфіки «духовності» дитини, доцільно спиратися на загальнометодологічний аспект теорії ноосфери як єдиної духовної оболонки планети (початок ХХ ст. – П. Тейяр де Шарден,

В. Вернадський, у наш час – М. Мойсеєв). Згідно з цим ученням, людина – це частина Всесвіту, яка інтегрує духовний досвід (у релігії, науці, мистецтві) й виражає його через різні типи власної діяльності. У науково-педагогічному світі виділяється окрема тенденція трактування духовності, яка пов'язує її з вихованням людини на принципах християнської моралі. Ця ідея християнського духовного відродження сучасного суспільства, де гостро стоїть психолого-педагогічна проблема пошуків ефективних шляхів гармонізації внутрішнього та зовнішнього світів людини, пояснюється двома моментами: історичними передумовами виживання та розвитку національної етнокультури, яка акумулювала досвід предків, що мав яскраво виражений християнський характер; двохтисячорічною історією самого християнства, його величезним значенням у естетотерапевтичному впливі на людину, адже він (вплив) засвідчує, що духовна міць та ступінь самореалізації кожної людини залежить від глибини сприймання нею загальнолюдських моральних цінностей. Вітчизняні вчені-педагоги В. Лозова та Г. Троцько поняття «духовність» (у його педагогічному контексті) наближують до ідеї морального виховання і пропонують розглядати «духовність» через традиційну для класичної педагогічної науки категорію «моральної норми». «Моральна норма – це система вимог, які визначають обов'язки людини по відношенню до навколишнього світу та дають можливість оцінити та контролювати себе (за 10 заповідями Старого Заповіту)» [5, с. 60].

Серед численних спроб деталізації, технологізації та змістового наповнення морально-виховного процесу найбільш удаюю на сьогодні ми вважаємо запропоновану Б. Лихачовим систему критеріїв моральної вихованості, що визначають загальну картину поведінки людини, яка наближає її до стану бажаної морально-духовної гармонізації із

Всесвітом. Учений стверджує, що в конкретних умовах роботи кожної школи, з урахуванням збільшення вимог щодо вихованості дітей, набір та зміст вимог змінюються. На кожному віковому рівні вони в основному визначають що, як, кого, з ким, за що : знати, уміти, любити, дружити, працювати, боротися, берегти, допомагати, творити. Ці дев'ять складових сутнісних якостей ядра особистості мають узагальнений характер, вбирають у себе багато моральних норм та виражають сутнісні властивості та якості дитячої особистості. Основним критерієм ефективності естетотерапевтичного впливу на дитячу особистість, її морально-духовної вихованості є усвідомлене ставлення дитини до змісту понять «добро» та «зло» стосовно себе, оточуючих, Батьківщини, культури, природи [4, с. 321-339]. Таким чином, аналіз основних естетотерапевтичних та виховних завдань педагогічної науки дає можливість визначити їх тісний взаємозв'язок у морально-духовних засадах формування, корекції та гармонізації сучасної особистості учня.

Б. Карвасарський вважає, що найближчою до естетотерапії сферою наукових знань в методично-змістовому контексті може вважатися психотерапія – система лікувального впливу на психіку та через психіку на організм хворого, яка, у свою чергу, виникла на стику двох наук – медицини та психології. Першооснова психотерапії це взаємини лікаря та хворого, які є визначальними чинниками одужання. Основними ознаками психотерапії та естетотерапії як суміжно-похідної галузі психотерапевтичних знань на сучасному етапі її розвитку є такі: міждисциплінарний характер психотерапевтичних знань; наявність величезної кількості різноманітних науково-практичних шкіл та напрямів психотерапії; випередження практикою теоретичних знань та наукових пояснень і обґрунтувань різноманітних явищ психотерапевтичного походження; визнання розвитку здатності

людини до саморегуляції основним механізмом психотерапії; спрямованість психотерапії на усунення не первинних, суто медичних проблем, а вторинних, соціально-психологічних новоутворень у структурі особистості: наприклад, почуття неповноцінності, відчуженості, відгородження в соціальних контактах [3].

Ідея актуалізації емоційно-чуттєвого компонента у психотерапевтичному впливі є однією з першочергових у розробці педагогічної естетотерапевтичної концепції. Виділення естетотерапії в окрему від медично-психологічної психотерапії галузь знань підкреслює ефективність проведення педагогічного лікування дітей з проблемами соціалізації. Принципом виокремлення естетотерапевтичних методик з величезного комплексу сучасних психотерапевтичних технік є врахування впливу психотерапевтичних чинників на емоційно-чуттєву сферу дитини та можливість використання самої методики в педагогічному процесі. Визначення та порівняння окремих різновидів психотерапії у процесі вивчення та узагальнення психолого-педагогічних даних, одержаних за окремими психотерапевтичними методиками, становить нині складне завдання і для самих фахівців-психотерапевтів, і для педагогів, що займаються адаптацією та запровадженням психотерапевтичних методик у психолого-педагогічну діяльність навчальних закладів.

Для практичного використання психотерапевтичних технік у психолого-педагогічній естетотерапевтичній діяльності має значення класифікація методів психотерапії за цілями її використання. Найбільш чіткою в цьому відношенні є класифікація L. Wolberg (1967 р.), який виділяє такі її види: підтримуюча терапія (метою якої є зміцнення та підтримка захисних сил людини а також відпрацювання способів поведінки, які дозволятимуть відновлювати душевну рівновагу); перенавчаюча терапія (має на меті змінити поведінку шляхом

підтримки та схвалення позитивних форм поведінки й осуду негативних на основі використання тих можливостей та здібностей, які має людина); реконструктивна психотерапія (заснована на досягненні усвідомлення інтрапсихічних конфліктів, подолання їх та відновлення повноцінності індивідуальності та соціального функціонування особистості) [8, с. 186]. Класифікація методів психотерапії, за L. Wolberg, дає можливість виявити основні функції психотерапевтичного впливу у психотерапії та естетотерапевтичного в педагогіці: підтримка, перенавчання та реконструкція соціальної поведінки особистості, що формується.

За попередні 50 років терапевтичні системи зазнали стрімкого розвитку. Згідно з останніми даними, їх більше 400. Перша в історії становлення психотерапевтичної науки «Психотерапевтична енциклопедія» за ред. Б. Карвасарського (1999 р.) вже містила 424 статті з найважливіших напрямків, течій, методів, технічних прийомів зарубіжної та вітчизняної психотерапії. Нові методи психотерапії, як правило, суперничають між собою: кожна нова система, метод, підхід, школа нині називає себе новаторською, найефективнішою та унікальною. У цьому зв'язку привертає увагу систематизований та збалансований огляд провідних теорій психотерапії, який здійснили Дж. Прохазка та Дж. Норкросс [7]. Через визначення інтегративної системи координат, яка висвітлює аналогії та відмінності між різними напрямками психотерапії, автори виділили та проаналізували основні сучасні системи психотерапії: психоаналіз; психодинамічну терапію; екзистенціальну терапію; особистісно орієнтовану терапію; гештальт-терапію; експериментальну терапію; інтерперсональну терапію; експозиційну терапію; поведінкову терапію; когнітивну терапію; системну терапію; гендерну терапію; культурно-сенситивну терапію; конструктивістську терапію; транстеоретичну терапію. Серед названих

напрямів найбільший інтерес викликає останній, оскільки саме в ньому здійснена спроба об'єднати найбільш значущі досягнення, ідеї й технології.

Відтак, саме цей новітній напрям розвитку психотерапії варто пов'язувати з основними положеннями естетотерапевтичного підходу в педагогіці, зокрема з його інтегративною сутністю, що передбачає широкий спектр різноманітних психотерапевтичних методик, які застосовує творчий педагог у роботі з дитячою індивідуальністю на всіх вікових рівнях її становлення як особистості. Мова йде про створення в майбутньому психотерапевтичної теорії більш високого порядку, яка здатна протидіяти традиційним границям різних видів психотерапії, про створення такої моделі, яка б могла користуватися всім спектром основних теорій людинознавства. Нині транстеоретична терапія отримує широку популярність. Це дає підстави для педагогічного прогнозування ефективності естетотерапевтичного підходу, основна ідея якого – створення широкого спектра впливу на дитину з метою її індивідуальної стабілізації та створення максимально комфортного педагогічного середовища для творчого розвитку кожного суб'єкта педагогічного процесу.

Список використаних джерел:

1. Єрмаков І. Г. Компетентнісний потенціал педагогіки життєтворчості / І. Г. Єрмаков // Директор школи, ліцею, гімназії. Спецвип. – 2009. – №6. – С. 22-25.
2. Кремень В. Г. Аксиологічний смисл означення національної філософії освіти / В. Г. Кремень // Філософія і сучасність. – 2011. – №5 – С. 11-16.
3. Карвасарский Б. Д. Психотерапия / Б. Д. Карвасарский. – М. : Медицина, 1985. – 304 с.
4. Лихачев Б. Т. Педагогика. Курс лекций : [учеб. пособ. для студ. пед. учебн. завед. и слушат. ИПК и ФПК] / Б. Т. Лихачев. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юрайт, 1999. – 523 с.
5. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання : [навч. посіб.] / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. – [2-е вид., випр. і доп.] – Харків : ОВС, 2002. – 400 с. – (Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди).
6. Методы эффективной психокоррекции : [хрестоматия / сост. К. В. Сельченко]. – Минск : Харвест, 2003. – 816 с.

7. Прохазка Дж. Системы психотерапии : [пособ. для спец. в области психотерапии та психологии] / Дж. Прохазка, Дж. Норкросс. – СПб. : Прайм – ЕВРОЗНАК, 2005. – 384 с.
8. Психотерапевтическая энциклопедия / [общ. ред. Б. Д. Карвасарского]. – СПб. : Питер, 1999. – 752 с.
9. Федій О.А. Естетотерапевтична функція сучасного педагога /О.А.Федій // Науково-методичні записки ПОППО: Профільна компетентнісно орієнтована освіта: передовий досвід, шляхи, форми, методи та перспективи. – 2014. – Випуск 6. – Полтава: ПОППО ім. М.В. Остроградського. – С.36-39.
10. Франкл В. Человек в поисках смысла : [сб.] / В.Франкл ; [пер. с англ. и нем. Д. А. Леонтьев, М. П. Папуш ; общ. ред. Л. Я. Гозман, Д. А. Леонтьев ; вст. ст. Д. А. Леонтьев]. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
11. Христианское воспитание детей в современном мире / Украинская православная церковь. Полтавская епархия Спасо-Преображенский Мгарский монастырь. – Краматорск : ЗАО Тираж-51, 2005. – 207 с.

Гнізділова О.А.
*доктор педагогічних наук,
 професор кафедри початкової і
 дошкільної освіти
 ПНПУ імені В.Г. Короленка*

ПРОФЕСІЙНИЙ СТАТУС ПЕДАГОГА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

У статті розглянуто проблему зниження престижу вчительської професії в сучасному суспільстві. Виявлено залежність професійного статусу вчителя від розвитку і пріоритетів суспільства. Встановлено, що на формування професійного статусу вчителя впливає стимулювання та заохочення педагогів державою та шкільною адміністрацією за сумлінне виконання професійних обов'язків і якісні показники роботи, формування позитивного образу вчителя у ЗМІ, поліпшення фінансування освітньої галузі, соціально-побутових умов, матеріального забезпечення, рівня захищеності вчителів, відображення в мас-медіа значимості результатів діяльності педагогів. Розквітом професійного статусу вчителя, вважаємо, була друга половина ХХ століття. Саме вивчення, узагальнення та актуалізація педагогічно цінного досвіду 50-80 років ХХ ст. сприятиме розвитку професійного статусу вчителя в сучасних умовах і підвищення престижу педагогічної професії.